

A RESEARCH ON THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC RELATIONS BETWEEN ISLAMIC COUNTRIES

Cem TEPEBAŞI*

İsmet Kahraman ARSLAN**

* Doktora öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, talcfr@hotmail.com

** Prof. Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, karslan@ticaret.edu.tr

Received Date:02.12.2023

Accepted Date:04.01.2024

Copyright © 2024 Cem TEPEBAŞI, İsmet Kahraman ARSLAN. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ABSTRACT

The Organisation of Islamic Cooperation, although it is the most populated organisation in the world after the United Nations, it is very far from its counterparts in terms of cooperation between member states. The main problem of the organisation which has 57 members is the difference between the economic developments of the member states. While some of the member states have rich natural resources, others face problems such as high unemployment and insufficient production. Therefore, in the short term it is seem impossible for these countries with different levels of development to produce common economic policies such as the European Union and similar structures. However, it is also seems that member states which has similar levels of development are not making an effort to make common economic policies. Moreover, the volume of trade between the Member States remains well below the potential. The aim of this study is to examine the current economic structure of the Organisation of Islamic Cooperation, which is rich in human and natural resources, and to question the reasons its failure to achieve the desired economic success despite its potential. The Influence of Foreign Trade with Selected Islam Countries between 2010-2021 on Employment and Development Abstract Foreign trade is one of the important factors in the development and growth of countries. The main cause of the crisis in Turkey has been a foreign exchange shortages. Therefore, the increase in exports of our country is of vital importance In this context, this study examined Turkey's sociocultural ties with Islamic countries where the foreign trade is conducted in order to reveal the current situation. For this reason, between the years 2010-2021 selected Islamic countries with the foreign exchange trade of Turkey were examined. In this context, the differentiation of foreign trade with these countries in this period was analyzed.

Keywords: foreign trade, Islamic countries, export

JEL Classifications: D63, G21

İSLAM ÜLKELERİ ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLERİN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

ÖZET

İslam İşbirliği Teşkilatı, nüfusu itibarıyla Birleşmiş Milletler'den sonra dünyadaki en büyük uluslararası kuruluş olmasına karşın, ekonomik açıdan benzerleri ile yarışamayacak durumdadır. Toplamda 57 ülkenin üyesi bulunduğu örgütün temel sorunu üye ülkelerin ekonomik gelişmişlikleri arasındaki farktır. Üye ülkelerin bir kısmı zengin doğal kaynaklara sahipken diğer önemli bir kısmı, yüksek işsizlik ve yetersiz üretim gibi sorunlar yaşamaktadır. Dolayısıyla bu anlamda farklı gelişmişlik düzeylerine sahip bu ülkelerin Avrupa Birliği ve benzeri yapılanmalar gibi ortak ekonomi politikaları üretmeleri kısa vadede mümkün görünmemektedir. Ayrıca üye ülkeler arasındaki ticaret hacmi de potansiyelin çok altında kalmaktadır. Dış ticaret ülkelerin kalkınmasında ve büyümesinde önemli faktörlerden biridir. Türkiye'nin yaşadığı krizlerin ana sebebi döviz kıtlığı olmuştur. Bu nedenle ülkemizin ihracatının artması hayati önem taşımaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin sosyokültürel bağlarının olduğu İslam ülkeleri ile dış ticaretinin irdelenerek mevcut durumun ortaya konulması amacıyla yapılan

bu araştırmada 2010- 2021 yılları arasında Türkiye'nin seçilmiş İşlam lkeleri ile gerçekleştirdiği dış ticaretin değişimi incelenmiştir. Bu kapsamda bu ülkelerle dış ticaretin, bu dönemdeki farklılaşması analiz edilmiştir. Çalışmanın amacı, beşeri ve doğal kaynaklar bakımından zengin olan İşlam İşbirliği Teşkilatı'nın mevcut ekonomik yapısını incelemek ve taşıdığı potansiyellere rağmen istenen lde başarı ortaya koyamamasının nedenlerini sorgulamaktır.

Anahtar kelimeler: Dış ticaret, İşlam lkeleri, İhracat

JEL Sınıflandırması: D63, G21

1. GİRİŐ

İşlam lkelerinin tarihleri boyunca birlikte hareket etmelerine dönük düşünceler hemen her dönemde aktif olarak tartışılmış ve özellikle Avrupa lkeleri karşısında İşlam lkelerinin yaşamış oldukları zorluklar ve teknolojik olarak geride olma durumu İşlm lkelerinin birlikte hareket etmesi düşüncesinin daha yüksek sesle duyurulmasını sağlamıştır (Bilgen, 2012).

İşlm İşbirliği teşkilatı ülkelerinin kişi başı gayri safi yurt içi hasılları dikkate alındığında çok farklı özellikler gösterdiği ve bazı ülkelerin çok düşük seviyelerde yer aldığı görülmektedir. Bunun sebebi İşlm lkelerinin birlikte hareket etmelerindeki glklidir. İşlam lkeleri tarihsel süreçte birbirleri ile tam bir birliktelik kuramamışlardır. İşlm lkelerinde ortaya çıkan bu ayrılığa bakıldığında sebep olarak bazı ekonomik, ticari ve siyasi sebepler bulunmaktadır. Bunun sonucu olarak İşlm lkelerinin genellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler sınıfında yer aldıkları görülmektedir. Bu bağlamda bu ülkeler kendi ekonomilerini geliştirirlerken diğer İşlm lkeleri ile bir birlik oluşturamamışlardır. İşlam lkelerinin geri kalmışlık durumu yalnızca ekonomik verilerde görülmemekte; teknolojik gelişmelerde de kendisini göstermektedir. Bununla birlikte teknoloji ihrac durumuna bakıldığında İşlm lkeleri teknolojiyi en az ihrac eden ülkeler arasında görülmektedir. Bu durum ise İşlm lkelerinin teknoloji alanında geri planda kaldıklarının en büyük göstergeleri arasında yer almaktadır (Kanbir, 2020).

Bu alışmada, İşlam dininin pazarlama temelinde kuvvetli bir kültür ögesinin olup olmadığı; İşlam lkelerinin ticaret ilişkileri kapsamında bir sorgulamanın yapılması amaçlanmaktadır. İİT Tarafından oluşturulan ve SESRİC tarafından yayınlanan verilerle ticaret ilişkisi endeksi oluşturulması hedeflenmiştir. Yönteme ilişkin bir kısıt olarak İşlam lkelerinden; BAE, Suudi Arabistan, Kuveyt, Pakistan, Endonezya, Azerbaycan seçilmiş olup, Türkiye ile ilişkilerinin incelenmesi ngrlmştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İşlm lkelerinin coğrafi sınırlarına bakıldığında, jeopolitik konum olarak önemli stratejik konumlarda oldukları görülmektedir. Müslüman ülkelerin coğrafi konumlarında yer alan yer altı ve yer üstü madenlerinin, tarihsel yapılarının ve tarım arazilerinin onların

ekonomilerini sağlayan en önemli faktörler olduklarını söylemek mümkündür. Ülkelerin sahip oldukları ekonomik kaynaklar olarak bir de genç nüfus kaynağı da onların önemli ekonomik kaynağı olarak yer almaktadır.

Müslüman ülkelerin ekonomik potansiyellerine bakıldığında genellikle Orta Doğu'da yer alan ülkelerde gelirlerin büyük çoğunluğunu petrol rezervleri oluşturmaktadır. Dünya petrol rezervlerinin %58.5'inin ve doğalgaz rezervlerinin %58.8'inin Müslüman ülkelere ait oldukları bilinmektedir (SESRIC, 2021). Bunun dışında bir takım ticaret ürünlerini genellikle ithal etmektedirler. Bu ürünler şu şekilde sıralanmaktadır (Türkan ve Alakuştekin, 2017);

- Gıda
- Teknoloji
- Temel İhtiyaç
- Enerji
- Giyim vb.

Gelirlerinin büyük çoğunluğunu petrol ve doğalgazdan sağlayan bu ülkeler yukarıda belirtilen ürün guruplarında dışa bağımlı vaziyette bulunmaktadırlar. İslâm ülkelerinin gelir durumlarına göre yapılan bir sınıflandırmaya göre en yüksek gelir durumuna sahip olan ülkeler sıralanmıştır. Bu ülkelerin ortak özelliklerine bakıldığında hepsi yer altı kaynaklarının zengin olduğu ülkelerdir. Dünya üzerinde kişi başına düşen milli gelirler incelendiğinde genellikle İslam ülkelerindeki kişi başına düşen milli gelirler düşük seviyelerde görülmektedir. Bunun temel sebebi olarak ise bu ülkelerdeki teknolojik yetersizliğin, ülkelerin dışa bağımlılıklarının yüksek seviyelerde bulunması, işsizlik oranlarının yüksek seviyelerde olması gibi durumlar yer almaktadır.

Uluslararası ticarete 20. yy.'ın yeni bir gidişatı olarak bölgesel anlaşmalar, toplum ekonomilerine dolaylı ve doğrudan fayda getirdiği sonucunu doğurmaktadır. Bu çerçevede İslam İş Birliği Teşkilatı sayesinde coğrafik ve sosyo ekonomik olarak dağınık olan İslam devletleri kendi aralarında "ortaklığa ve örgütlü bir yapıya sahip anlaşmalar" imzalamak üzere adımlar atmışlardır.

Tahminlere bakılınca bu yönelimin gelecekteki yıllarda sürmesi ve İslam devletleri aralarındaki %16 seviyesindeki ticaret hacminin %22 li seviyelere yükselmesi beklenmektedir. İslam İş Birliği Teşkilatı 57 ülkenin Gayrisafi milli hâsılasının %42'lik bir kısmını oluşturan ve İslam devletleri arasında en güçlü ekonomiyi barındıran ülkeler şu şekilde belirtilmektedir (Arslan, 2014);

- Türkiye
- Suudi Arabistan
- Malezya
- Endonezya

Belirtilen dört ülkenin dünya devletleri ile olan anlaşmalardan aldığı pay, gelişme ve büyümelerinde önemli bir etken olmuştur. Bu düzelmenin çok taraflı ve ikili anlaşmalarda önemli bir rolü vardır. Diğer bir deyişle İslam devletlerinin bulundurduğu etki ile aralarındaki anlaşmalar incelendiğinde bünyesinde bulundurulmuş rezervler ile var olan maddi anlaşmaların kesinlikle doğru yönlü olmadığı net bir şekilde görülmektedir. Oysaki anlaşmaların güçlendirilmesi ülkelerin olumlu yönde etkilenmesine ve de İslam Coğrafyasında soyut ve tarihi bağlantıların artmasına, uluslararası arenada kendi başına istediğini duyuramayan ülkelerin birleşerek varlıklarını belli etmelerine neden olmaktadır. Bahsedilenlerin olması için başlıca dikkat edilmesi gereken temel husus, neler uygulanması ve nasıl uygulanması gerektiğinin belirlenmesidir (Arslan, 2015).

Şu anda devletler arası anlaşmalar mali alanlarda yönetilmekte ve ilerlemektedir. Gelişmiş toplumların dünya çapında politikaya dokunan adımları, genellikle büyük firmalar aracılığı ile yaptığı bilinir. Etkili, sürdürülebilir ve başarılı anlaşmalar ticaret imkânlarının ve üretim, yatırım olanakları sağlama büyümesi ve sürdürülebilmesi ile olası olabilmektedir. Geçmiş senelerde var olan petrol gıda fiyatlarındaki yükselişler ve ekonomik krizler dünya çapında değişimler, İslam devletlerinin birbirlerine yakınlığını artırmıştır. Fakat hala İslami İş Birliği Teşkilatı ülkeleri arasındaki iş anlaşması miktarı istenilenin altında olmaktadır. İş hacminin arzulan seviyeye ulaşabilmesi için sektör çeşitliliğinden ürün yelpazesine, üretim şartlarının somutlaştırılmasından iş anlaşmalarının artmasına kadar bir sıra yeni denemelere gerek vardır (Akgül, 2013).

Bu yönde İslam İş Birliği Teşkilatı bünyesinde bulunan İslam İş Birliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İş Birliği Daimî Komitesi (İSEDAK) ile üye devletler içinde ticari ve ekonomik anlaşmalar sisteminin en güçlü şekilde, eşgüdüm ve anlaşmaların kuvvetlendirilmesi amaçlanmıştır (Ersun & Arslan, 2010). Bu amaçla İslam İş Birliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İş Birliği Daimî Komitesi tarafından farklı proje çalışmaları yapılmış ve pratiğe konulmuştur. Bu projeler arasında halen İslam İş Birliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İş Birliği Daimî Komitesi gündeminde var olan ve yapılan çalışmalar şu şekilde belirtilmektedir (Arslan, 2015):

- Çok Taraflı Kliring Birliği
- Standartların Harmonizasyonu

- İhracat Kredi Sigortası
- İhracatın Finansmanı Programı
- Ticaret Enformasyon Ağı
- Tercihli Ticaret Sistemi

Bahsedilen projelerin amacı İslam İş birliği Teşkilatı ülkeleri arasında maddi ve ticari anlaşmalar için farklı sistemler oluşturmak ve devamlı değişen global ekonomik şartlarla savaşmaya yardımcı olmaktır. Çünkü İslam devletleri arasında geleceğe yönelik somut ve öncelikli bir nişangah durumunda olan iş anlaşmalarının çoğaltılması için önemli ilerlemeler sağlanmakla beraber, önleyici problemler halen çözülebilmemiş değildir. Bu nedenle gereken etraflı ve esaslı, dolaylı politikaların bildirilmesi, var olan yapıda devletler arasında maddi anlaşmaların güçlendirilmesine ilaveten siyasi kaynaklı zorluklar ve ulaştırma masrafları, sosyal, kültürel ve doğal zorlukların maddi etkilerine karşı kapsamlı araştırmalar yapılması gerektiğini göstermektedir (Tabakoğlu, 2004).

İslam devletlerinin arasındaki ticari ve ekonomik anlaşmaların güçlendirilmesi için, İslam İş birliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İş birliği Daimî Komitesi'nin daha fazla çalışması, mantıklı ve gerçekleştirilebilir çalışmalar yapması gerekmektedir. Özellikle global ve yerel çapta tehdit ve fırsat alanlarının iyi bir şekilde tespit edilmesi önceliklidir. İslam İş birliği Teşkilatı devletlerinin bir kısmı yüksek gelir kategorisinde yer almakta ve ciddi bir maddi birikime sahip bulunmaktadır. Bu husus, bir açıdan anlaşmaları güçleştirirken diğer bir açıdan önemli şanslar sunmaktadır. İslam İş birliği Teşkilatı bünyesindeki devletlerin çoğunluk kısmı hassas ve tutarsız ekonomiye sahipmiş gibi görülse de bu devletlerin maddi düzelmeleri ile daha sağlıklı bir bünyeye dönüştürülmesi İslam İş birliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İş birliği Daimî Komitesi'nin fonksiyonunu çoğaltacaktır. Bu gaye ile ticari ve ekonomik anlaşmada karşılarına çıkan sorunların aşağıdaki hususlar dikkate alınarak yeni dönemlerde yapılacak anlaşmalara konması fayda sağlayacaktır;

- Önerilen sektör ve önlemlerde başarıya ulaşmanın kolaylık derecesi,
- Üye ülkelerin ortak çıkarları,
- Önerilen sektör ve önlemlerin muhtemel etkileri,
- Üye ülkelerin acil ihtiyaçları.

Bu alanda, İslam İş birliği Teşkilatı devletleri arasında ticari ve ekonomik anlaşmaların güçlendirilmesine özgü öncelikli sektörler şu şekilde ifade edilmektedir;

- Uluslararası ticaret,
- Kırsal kalkınma,
- Gıda,
- Tarım,

- Sermaye ve finans akışı,
- Endüstri,
- Ulaşım,
- Teknolojik ve teknik iş birliği,
- Enerji ve madencilik,
- Turizm,
- İnsan kaynakları,
- Çevre

İlerleyen dönemlerde anlaşma yapılacak diğer bir konu, Helal Gıda Standartlarının düzeltilmesidir. Günümüz dünyasında tüketici dini kurallarına göre hazırlanmış “gıda” isteme hakkını bulundurmaktadır. Helal gıda standartlarının düzeltilmesi düşüncesinde olan bazı Müslümanlık dışındaki devletlerin de katılması ile bütün dünyada Müslüman halkların genel ihtiyacını karşılamak amaçlı helal gıda belgesi bulundurulmasında yasal olacak uluslararası temel standartların oluşturulması ve anlaşmayı ilgilendiren her iki ülke ve diğerlerinin anlaşmayı sağlamlaştırmaları gerekecektir (Arslan, 2011).

3. İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI ÜYE ÜLKELERİ TİCARET HACMİ ENDEKSİNİN YARATILMASI (2010-2021 YILLARI ARASI)

İslam ülkesi olan Türkiye ile diğer Müslüman çoğunluklu nüfusa sahip devletlerin ilişkisini, toplam ithalat hacmi (bir milyon üstünde ise 1 altında ise 0), toplam ihracat hacmi (bir milyon üstünde ise 1 altında ise 0), Alışveriş kategorisi (teknoloji, 1; savunma sanayi, 2; temizlik malzemesi: 3; tıbbi malzeme ve ilaç :4; kültür ve eğlence öğesi (sinema, film, dizi vb.) :5, Demir dışı ürünler:6, Demir çelik :7, maden ve değerli taşlar:8 temel gıda ürünü :9; diğer(enerji, giyim vb): 10) , Lojistik koşulu (uzak ülke: 1; yakın ülke: 2), İkili anlaşma (yok:1, var :2) ; son 10 yıl içinde resmi ziyaret (yok:1, var:2) biçiminde bir panel veri grubu oluşturularak sorgulamanın panel analizi verilerine dayanarak sergilenmesi yöntemi benimsenmiştir. Böylelikle işbirliğinin geliştirilmesi için eksik olan yönlerin değerlendirilmesi ve güçlü yönlerinin sergilenmesi sağlanacak olup, çalışma literatüre katkı sağlamanın yanı sıra İslam İşbirliği Teşkilatının sunduğu fırsatlar ve işbirliği zemini için fırsatların görünmesini de sağlayacağını düşündürmektedir.

Türkiye ve Azerbaycan’ın diğer İslam ülkeleri ile ticaret ilişkisinin yukarıdaki yöntemeye dayalı olan rakamlarının bir ticaret endeksi oluşturma anlamında sunulması sağlanacaktır. Bahse konu veriler, SESRİC, DEİK, Dışişleri Bakanlığı ve Ekonomi Bakanlığı bildirimlerinden derlenmiş olup, Azerbaycan Cumhuriyeti verileri de SESRİC, Ekonomi Bakanlığı verilerinden derlenerek elde edilmiştir. Seçili ülkeler için derlenen veriler, Türkiye için Tablo 1’te yer almaktadır.

Tablo 1: Türkiye'nin Seçili Müslüman Devletlerle Olan İlişkisi

DEVLETLER	YIL	TOPLAM İTHALAT HACMİ	TOPLAM İHRACAT HACMİ	ALIŞVERİŞ KATEGORİSİ	LOJİSTİK KOŞULU	İKİLİ ANLAŞMA	RESMİ ZİYARET	Toplam Ticaret endeksi
AZERBAJYCAN	2021	1	1	1-2-5-6-7-8-9-10	2	2	2	56
	2020	1	1	1-2-5-6-7-8-9-10	2	2	2	56
	2019	1	1	1-2-5-6-7-8-9-10	2	2	2	56
	2018	1	1	1-2-5-6-7-8-9-10	2	2	2	56
	2017	1	1	1-2-5-6-7-8-9-10	2	2	2	56
	2016	1	1	1-2-5-6-7-8-9-10	2	2	2	56
	2015	1	1	1-2-5-6-7-8-9-10	2	2	2	56
	2014	1	1	1-2-5-6-7-8-9-10	2	2	2	56
	2013	1	1	1-2-5-6-7-8-9-10	2	2	2	56
	2012	1	1	1-5-9-10	2	2	2	33
	2011	1	1	1-2-5-9-10	2	2	2	35
	2010	1	1	1-2-5-9-10	2	2	2	35
KUVEYT	2021	1	1	10	1	1	1	15
	2020	1	1	10	1	1	1	15
	2019	1	1	10	1	1	1	15
	2018	1	1	10	1	1	1	15
	2017	1	1	10	1	1	1	15
	2016	1	1	10	1	1	1	15
	2015	1	1	10	1	1	1	15
	2014	1	1	10	1	1	1	15
	2013	1	1	10	1	1	1	15
	2012	1	1	10	1	1	1	15
	2011	1	1	10	1	1	1	15
	2010	1	1	10	1	1	1	15
SUUDİ ARABİSTAN	2021	1	1	10	1	2	1	16
	2020	1	1	10	1	2	2	17
	2019	1	1	10	1	2	1	16
	2018	1	1	10	1	2	1	16
	2017	1	1	10	1	2	2	17
	2016	1	1	10	1	2	1	16
	2015	1	1	10	1	2	1	16
	2014	1	1	10	1	2	1	16
	2013	1	1	10	1	2	1	16
	2012	1	1	10	1	2	1	16
	2011	1	1	10	1	2	1	16
	2010	1	1	10	1	2	1	16
PAKİSTAN	2021	1	1	4-7-8-9-10	1	2	1	44
	2020	1	1	4-7-8-9-10	1	2	1	44
	2019	1	1	4-7-8-9-10	1	2	2	45

	2018	1	1	4-7-8-9-10	1	2	2	45
	2017	1	1	4-7-8-9-10	1	2	2	45
	2016	1	1	4-7-8-9-10	1	2	1	44
	2015	1	1	4-7-8-9-10	1	2	2	45
	2014	1	1	4-7-8-9-10	1	2	1	44
	2013	1	1	4-7-8-9-10	1	2	1	44
	2012	1	1	4-7-8-9-10	1	2	1	44
	2011	1	1	4-7-8-9-10	1	2	1	44
	2010	1	1	4-7-8-9-10	1	2	1	44
ENDOZYA	2021	1	1	1-5-6-7-8-9-10	1	2	1	52
	2020	1	1	1-5-6-7-8-9-10	1	2	1	52
	2019	1	1	1-5-6-7-8-9-10	1	2	2	53
	2018	1	1	1-5-6-7-8-9-10	1	2	2	53
	2017	1	1	1-5-6-7-8-9-10	1	2	2	53
	2016	1	1	1-5-6-7-8-9-10	1	2	2	53
	2015	1	1	1-5-6-7-8-9-10	1	2	1	52
	2014	1	1	1-5-6-7-8-9-10	1	2	1	52
	2013	1	1	1-5-6-7-8-9-10	1	2	1	52
	2012	1	1	1-5-6-7-8-9-10	1	2	1	52
	2011	1	1	1-5-6-7-8-9-10	1	2	1	52
	2010	1	1	1-5-6-7-8-9-10	1	2	1	52
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	2021	1	1	6-7-8-10	1	1	1	45
	2020	1	1	6-7-8-10	1	1	1	45
	2019	1	1	6-7-8-10	1	1	1	45
	2018	1	1	6-7-8-10	1	1	1	45
	2017	1	1	6-7-8-10	1	1	2	46
	2016	1	1	6-7-8-10	1	1	2	46
	2015	1	1	6-7-8-10	1	1	1	45
	2014	1	1	6-7-8-10	1	1	1	45
	2013	1	1	6-7-8-10	1	1	1	45
	2012	1	1	6-7-8-10	1	1	1	45
	2011	1	1	6-7-8-10	1	1	1	45
	2010	1	1	6-7-8-10	1	1	1	45

Tablo 1’den görüleceği üzere, 2010 ila 2021 yılları arasında Suudi Arabistan, BAE, Kuveyt, Endonezya, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Pakistan ile alış verişlerinin toplam ticaret hacmi indekslerinde Azerbaycan 2011,2012 ve 2013 yıllarında 35’lik bir totale sahip iken sonraları ilişkilerin geliştirildiği görülmektedir. Bu değer 56’lık dilime ulaşmış görülmektedir. Asıl olarak Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri, her daim sıcak olarak görülmektedir. Ancak bariz olarak değer artışı kültür ve eğlence ögesi (sinema, film, dizi vb.) , Demir dışı ürünler, Demir çelik 7, Teknoloji ve savunma silahlarının Türkiye’de üretilmesini takiben bu ürünlerin ihrac

edilmesi gibi ürün yelpazesinin artmasına yani alışveriş kategorisindeki değişikliklerle görülmektedir.

Azerbaycan'ı takip eden Endonezya 52 ila 53 bandında görülmektedir. 1997 yılında imzalanan ikili anlaşma 2000 yılında yürürlüğe girmiş ve bu yıldan sonra vergilendirmeye ilişkin düzenlemeler 2010 yılında Gümrük vergisi özelinde ek anlaşma ile sağlanmış görünmektedir. Toplam ticaret endeksindeki 1 puanlık farkın, bu ülkeye yapılan resmi ziyaret tarihlerini yansıttığı görülmektedir. Türkiye'nin ticaret ilişkisinin gelişmiş olduğu İİT ülkeleri arasında üçüncü sırada en yüksek endekse sahip ülke Pakistan olarak görülmektedir. Pakistan'ın indeksi 44-45 bandında yer almaktadır.

Suudi Arabistan ile ilişkiler ise 16-17 ticaret indeksi değerini sunmaktadır. Bu değer, iki İslam Ülkesi arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi gerekliliğini göstermektedir. Suudi Arabistan'ın zengin alım gücü Türkiye için iyi bir Pazar olabilme potansiyelini taşımaktadır. Ancak iki ülke arasında siyasi bağların çok sağlıklı olmadığı da bir gerçeği ifade etmektedir. Öte yandan alışveriş kategorisi de etkilidir. Suudi Arabistan ile olan ilişkiler genellikle diğer olarak kodlanan gruba dayanmaktadır. Buna mukabil ikili anlaşma imzalanan ülkeler arasında olup, son 10 yılda resmi olarak yalnız iki kez ziyaret edilen ülke olarak görülmektedir. Ülke lojistik olarak da uzaklığa sahip olduğundan lojistik açıdan dezavantaja sahiptir. Ancak ilişkilerin güçlendirilmesiyle zengin bir Pazar iki ülke için de potansiyelini korumaktadır.

Benzer bir biçimde Kuveyt ile olan ilişkiler de geliştirilmeye muhtaç olan ilişkileri göstermektedir. Kuveyt ile olan indeks 15 bandında görülmektedir. Oysa Kuveyt ile olan ilişkiler İslam Kültürünün zenginliği ile bir araya gelebilme potansiyelini taşımaktadır. Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ile olan ikili anlaşmanın kısıtlı bir halinin 2013 yılına dayandığı görülmektedir. Ancak gelişen ürün yelpazesi için 2022 yılında anlaşma sağlanmıştır. BAE ile Türkiye arasında yüksek ticaret potansiyeli bulunmaktadır. Ancak bu potansiyel 45-46 indekse tekabül etmektedir. Şimdiye dek savunma ve teknoloji temelinde herhangi bir alışverişin olmadığı dikkat çekici görülmektedir. 2022 yılında imzalanan anlaşma döneminde ticaret indeksi değerinin yükseleceği mantığını doğurmaktadır. Ancak bu çalışmada 2022 yılı işlenmediğinden ve henüz bu potansiyelle dair resmi bir bildirim sağlanmadığından potansiyel yalnızca iddiasını sürdürmektedir. Azerbaycan için oluşturulan veriler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Azerbaycan'ın Seçili Müslüman Devletlerle Olan İlişkisi

DEVLETLER	YIL	TOPLAM İTHALAT HACMİ	TOPLAM İHRACAT HACMİ	ALİŞVERİŞ KATEGORİSİ	LOJİSTİK KOŞULU	İKİLİ ANLAŞMA	SON 10 YIL İÇİNDE RESMİ ZİYARET	Toplam Ticaret endeksi
PAKİSTAN	2021	0	1	5-9-10	1	2	1	28
	2020	0	1	5-9-10	1	2	1	28
	2019	0	1	5-9-10	1	2	1	28
	2018	0	1	5-9-10	1	2	2	29
	2017	0	1	5-9-10	1	2	2	29
	2016	0	1	5-9-10	1	2	1	28
	2015	0	1	5-9-10	1	2	1	28
	2014	0	1	5-9-10	1	2	1	28
	2013	1	1	5-9-10	1	2	1	28
	2012	0	1	5-9-10	1	2	1	28
	2011	0	1	5-9-10	1	2	1	28
	2010	0	1	5-9-10	1	2	1	28
TÜRKİYE	2021	1	1	1-2-5-6-7-8-9-10	2	2	2	56
	2020	1	1	1-2-5-6-7-8-9-10	2	2	2	56
	2019	1	1	1-2-5-6-7-8-9-10	2	2	2	56
	2018	1	1	1-2-5-6-7-8-9-10	2	2	2	56
	2017	1	1	1-2-5-6-7-8-9-10	2	2	2	56
	2016	1	1	1-2-5-6-7-8-9-10	2	2	2	56
	2015	1	1	1-2-5-6-7-8-9-10	2	2	2	56
	2014	1	1	1-2-5-6-7-8-9-10	2	2	2	56
	2013	1	1	1-2-5-6-7-8-9-10	2	2	2	56
	2012	1	1	1-5-9-10	2	2	2	33
	2011	1	1	1-2-5-9-10	2	2	2	35
	2010	1	1	1-2-5-9-10	2	1	2	35
KUVEYT	2021	0	0	10	1	1	1	14
	2020	0	0	10	1	1	1	14
	2019	1	1	10	1	1	1	15
	2018	1	1	10	1	1	2	17
	2017	1	0	10	1	1	1	15
	2016	1	1	10	1	1	1	16
	2015	1	0	10	1	1	1	15
	2014	1	0	10	1	1	1	15
	2013	0	0	10	1	1	1	14
	2012	1	0	10	1	1	1	15
	2011	0	0	10	1	1	1	14
	2010	1	0	10	1	1	1	15
	2021	1	1	8-9-10	1	2	1	32

SUUDİ ARABİSTAN	2020	1	1	8-9-10	1	2	1	32
	2019	1	1	8-9-10	1	2	2	32
	2018	1	1	8-9-10	1	2	1	32
	2017	1	1	8-9-10	1	2	2	32
	2016	1	1	8-9-10	1	2	1	32
	2015	1	1	8-9-10	1	2	1	32
	2014	1	1	8-9-10	1	2	1	32
	2013	1	0	8-9-10	1	2	1	32
	2012	1	0	8-9-10	1	2	1	32
	2011	1	1	8-9-10	1	2	1	32
	2010	1	1	8-9-10	1	2	1	32
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	2021	1	1	1-3-6-7-9-10	1	2	1	42
	2020	1	1	1-3-6-7-9-10	1	2	1	42
	2019	1	1	1-3-6-7-9-10	1	2	1	42
	2018	1	1	1-3-6-7-9-10	1	2	1	42
	2017	1	1	1-3-6-7-9-10	1	2	1	42
	2016	1	1	1-3-6-7-9-10	1	2	1	42
	2015	1	1	1-3-6-7-9-10	1	2	1	42
	2014	1	1	1-3-6-7-9-10	1	2	1	42
	2013	1	1	1-3-6-7-9-10	1	2	1	42
	2012	1	1	1-3-6-7-9-10	1	2	1	42
	2011	1	1	1-3-6-7-9-10	1	2	1	42
2010	1	1	1-3-6-7-9-10	1	2	1	42	
ENDONEZYA	2021	1	1	4-9-10	2	2	1	30
	2020	1	1	4-9-10	2	2	2	31
	2019	1	1	4-9-10	2	2	2	31
	2018	1	1	4-9-10	2	2	2	31
	2017	1	1	4-9-10	2	2	2	31
	2016	1	1	4-9-10	2	2	1	30
	2015	1	1	4-9-10	2	2	2	31
	2014	1	1	4-9-10	2	2	1	30
	2013	1	1	4-9-10	2	2	1	30
	2012	1	1	4-9-10	2	2	1	30
	2011	1	1	4-9-10	2	2	1	30
2010	1	1	4-9-10	2	2	2	31	

Tablo 2’ de yer alan Azerbaycan ilişkileri için düzenlenen indeks değerlerinde Türkiye değeri en yüksek hali ile yer almaktadır (56 bandı). Bunu takip eden ülkeler ise Birleşik Arap Emirlikleri (42 bandı ile) ve Suudi Arabistan (bu durum Türkiye’nin aksine yüksek miktarda pazara girişi göstermektedir) 32 bandında görülmektedir. Bu da Suudi Arabistan ile Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ilişkilerinin görece olarak daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum esas olarak Azerbaycan’ın potansiyelini kullanabildiği gibi Türkiye’nin de potansiyelini

kullanabileceğini göstermektedir. Temelde kültür yapısının benzer olduğu Türkiye ve Azerbaycan, bu İT ülkesinde daha çok iş birliği geliştirme potansiyelini barındırdığını göstermektedir. Bununla birlikte Azerbaycan'ın Pakistan ile olan ilişkisi Türkiye'nin aksine bir indeks değeri sunmaktadır. Bu değer 28-29 bandı ile kendini göstermektedir. Bu da Pakistan ile Azerbaycan'ın ilişkilerinin gelişme potansiyeli taşıdığını ifade etmektedir. Azerbaycan'ın BAE ile olan ilişkisi ise Türkiye'nin indeks değerleriyle örtüşmektedir. Değer 42 bandında görülmektedir. Aynı biçimde Kuveyt ile de benzer şekilde ilişkilerin gelişme potansiyeli taşıdığını ancak henüz 20 indeks değerini bulmadığını ortaya koymaktadır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME

Globalleşmenin bir sebebi olan rekabet artışı ile beraber gelen ekonomik global kriz, dünyada önemli ölçüde değişikliklere sebep olmuştur. Bu değişimlerin bir örneği olan fakat önemi başlarda çok fark edilmeyenlerden bir tanesi de bölgeler ve ülkeler arası iş birliğidir. Önemi her ne kadar anlaşılmasa da bu değişim geleceği yeniden şekillendiren temel bir değişim olmaktadır.

Bölgeler ve toplumlar arasında gerçekleşen iş birliği genellikle iki ya da daha fazla ülke arasında küresel bir yatırım ve ticaret yoğunluğunu kısıtlama ve sınırlama ticari işlemleri engelleri yok ve gözle görülür azaltan bir döngüyü temsil eder. Bu işlemlerin asıl amacı, ilgili bölgelerde mali genişlemeyi çoğaltmak, refah seviyesini arttırmaktadır. İslam İşbirliği Teşkilatı üyeliği bulunan ülkelerde kaydedilen gelişmeler yeterli görülmesi de, İslami toplumlar arasında bir birleşme ve yakınlaşmaya sebep olmuştur. Karşılıklı ticaretin cüzi miktarda da olsa artan grafik bu yakınlaşma sayesinde olmuştur. Fakat başarılı olması istenilen bir anlaşmanın önemli bir unsuru siyasi yönetimdir. İslam İş birliği Teşkilatı bünyesindeki ülke liderleri ve devletin birlikte çalışma isteği, ihracatı engelleyen unsurları kaldırması hizmet, yatırım, mal ve üretim faktörlerinin esnek dolaşımına müsaade edilmesi bu gibi konuların da siyasi yönetimin desteği ve kararlarıyla önemli derecede bağlıdır. Bu çerçevede bazı petrol ihracatçısı ülkelerin siyasi yönetimlerinin karşı çıkmaları yüzünden talep edilen gelişmeler olumsuz etkilenmiştir. Bu sebepten dolayı İslam İş birliği Teşkilatı'na üye ülkelerin birlikte bir toplum olarak ekonomik gelişme başarıları büyük oranda belli ülkelerin etkisi altında kalmıştır. Sadece on ülke İslam İş birliği Teşkilatı ihracat ve üretimin toplamının %40 dan daha fazlasını oluşturmaktadır. Bu olay İslam İş birliği Teşkilatı içindeki gelir açıklığı ile ekonomisi iyi ülkeler ve ekonomisi kötü ülkeler arasındaki oluşan büyük farkı göstermekte, özellikle İslam İş birliği Teşkilatı ülkeleri arası ticaret, yatırımların güçlenmesi amacıyla anlaşmaların güçlendirilme çalışmalarını olumsuz etkilemekte ve engellemektedir (Arslan, 2009).

Ayrıca, İİT topluluğu üyesi elli yedi ülkenin içinde ekonomik olarak gelişmiş ülkeler arasında Kuveyt de bulunmakta olup, Hem Türkiye hem de Azerbaycan ile sınırlı ticari birlikteliği görülmektedir. Bununla birlikte 6 seçili ülke özelinde yapılan değerlendirme göstermektedir ki İslam Ülkeleri pazarı, henüz yüksek verimlilikle üretim yapabilecek İslam ülkelerine açık değildir.

Toplumların gelişmeleri ve büyümeleri belli başlı tarımsal mahsul üretimi ve uluslararası ticarete bağlı olmaktadır. Bu toplumlar, ihracat modellerinde farklı zorluklar ve engellerle uğraşmaktadırlar. Bu engellerin ve zorlukların en önemlileri şu şekilde ifade edilmektedir (UNCTAD, 2005).

- Dış borç,
- Temel hammadde fiyatlarındaki iktidarsızlık,
- Döviz kontrolü,
- Mal stokları,
- Kredi sağlamada pazarlık güçlerinin yetersizliği,
- Yeni pazarlara girmedeki zorluklar,
- Çeşitli ülkeler tarafından uygulanan koruma önlemlerini aşma,
- Kapasitelerin değerlendirilmesi,

İslam İş birliği Teşkilatı üyesi olan 57 ülke, nerdeyse 1,5 milyarı geçen nüfusu ile dünyanın toplam nüfusunun %25'ini oluşturmaktadır. Bu toplumlar içinde mevcut maddi dağılımı farklı olmasına rağmen kişi başına düşen milli gelir dağılımı ile ekonomik ve sağlıklı bir yaşam için yeterli görülebilecek düzeydedir. İslam İş birliği Teşkilatı üyesi ülkeler uluslararası sulara ve belli başlı limanlara açıktır, örnek olarak Avrupa Birliği olduğu gibi büyük bölgelerdeki pazarlara yeterince yakındır. İslam İş birliği Teşkilatı üyesi ülkelerin gelişmesinde güçlü bir role sahip olacak değerli ortak projeleri desteklemek üzere varlıklı doğalgaz, petrol rezervleri bulunmakta, bu imkanların satışlarından kazanılan yüksek bir gelirler elde edilmektedir. Petrol fiyatlarının yüzdeler olarak en yüksek noktaya ulaştığı son dönemlerde tam miktarı bilinmese de 2009 senesi sonrasında İslam İş birliği Teşkilatı etkisi ile yaklaşık 1 ya da 1,5 trilyon dolar değerinde petrol genellikle Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere batıdaki bankalara aktarılmış ve birikmiş bulunmaktadır. Bu rezervin küçük bir miktarı bile ticari birlikteliği çoğaltıcı yönlerde kullanılması, çoğu sorunu ortadan kaldırabilme kapasitesine sahiptir (Ersun & Arslan, 2010).

5. SONUÇ

Uluslararası ticaret, farklı gümrük politikalarının, çok fazla belge ve düzenlemenin yer aldığı bir bünyeye sahiptir. Öncelikle uluslararası muamelelerde ürünün istenilen yerlere götürülme ya da ürünün ulaştırılmasını gerçekleştirme seviyeleri üzerinde, işin basitleştirilmesinin ciddi bir etkiye neden olduğu bilinmektedir. Şu an uluslararası işlerde fazla miktarda belgeye ihtiyaç duyulması, ihtiyaç olan belgelerde bulunan bilgilerin benzer olması ; Devletler kamu yönetimi ve özel sektörler arası evraklama mantığının aynı olması önem arz etmektedir. Tüm bu farklılıklar ticari işlemlerde fazla sermaye harcamalarına ve gecikmelere sebep olmaktadır (Seyidoğlu, 1998). Ticaretin basitleştirilmesinin belli bir anlatımı yapılamamaktadır. Küçük anlamda, ürünlerin ulaşım biçimlerinin basitleştirilmesi ya da uluslararası ticarete gereken evrakların daha işlevsel bir biçimde transferinin sağlanması hedeflenmelidir . Bu tabirden de anlayacağımız gibi alışverişi basitleştirme çalışmalarının asıl amacı standartlaştırma, uyumlu hale getirme ve kolaylaştırma çabalarının sonucu, uluslararası ticaretin daha ekonomik daha kolay ve daha hızlı gerçekleştirilmesidir.

İslam ülkelerinin uluslararası rekabet edebilirliklerini çoğaltmak ve de gerekli güce sahip olan şirketlerin uluslararası ticarete katılmalarını sağlamakla ilgili yöntemleri, süreç ve evrakları basitleştirilmeli, azaltılmalı ve zorlayıcı dış ticaret serüveninin daha basit bir işleme dönüştürmeleri gerekir. Zira dünya ticaret oranındaki yükselişler ve teknolojik yenilikler sayesinde ürünlerin devletler arası ulaşım zamanının azalması, dış ticaretin basitleştirilmesi çabaları devletler için bir seçenek olmayıp mecburiyet olmaktadır.

Diğer açıdan rezervleri ve dış ticaret tecrübeleri yüksek devletlere kıyasla daha az olan İslam devletlerindeki şirketler için her devlet tarafından istenilen farklı bilgi ve evraklar ek masraf unsuru oluşturmakta ve ilgili devletlerin şirketleri rekabette olumsuz yönde etkilemektedir. Normal ticaret işlemlerinde ortalama olarak 27-30 belge olabilir ve tahmini 40 evrak bulunur . Bu ise bazı yönetimsel masrafları ortaya çıkabilir. OECD tarafından yapılan bir araştırmaya göre herhangi bir bölgedeki kötü sınır işlemlerinin masraflarının toplam masraf içindeki payının %2-15'i civarında olabileceğini göstermektedir. Benzer bir biçimde İİT ülkeleri içinde imzalanacak ikili anlaşmalarla gümrük vb. vergilerin azaltılması ticari faaliyetlerin artacağını göstermektedir. Yakın ülke teorisi de esas olarak anlamlı olsa da Çin'in dünya pazarında yer alma gayreti göstermektedir ki lojistik faaliyetler ürün yelpazesi sunumunun yanında basit bir problemdir. Ayrıca İİT ülkeleri arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi için çeşitli panellerin kurulması gerektiği de düşünülmektedir. Azerbaycan'ın Pakistan ile olan ticaret hacmi Türkiye'ye göre düşük görülmektedir. Azerbaycan'ın ise Suudi

Arabistan ile olan ticaret hacmi Türkiye'den daha yüksek indeks değerleri sunmaktadır. Bu da İslam Kültürü altında farklı diyalogların geliştirilebileceğini göstermektedir. Hristiyanlar topluluğu olarak bilinen Avrupa Birliği, kendi içinde bir dolaşım özgürlüğüne sahiptir. Aynı potansiyellerin İslam ülkeleri arasında bir birleşme ile güç yaratacağını görmek de mümkün olmaktadır.

REFERENCES

- Acar, M. (2010). İktisadın ezeli sorunsalı; serbest ticaret mi korumacılık mı?
- Ağır, H., & Metin, M. (2017). İslam İşbirliği Teşkilatı Ülkelerinin Kendi İçindeki Dış Ticareti. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(2), 125-138.
- Akar, N. Ç., & Koç, Ü. (2021). Doğrudan Yabancı Yatırım. İktisat Alanında Seçilmiş Konular, 33.
- Akgül, M. S. (2013). Türkiye'nin İslam İşbirliği Teşkilatı ile ilişkileri ve ticari potansiyeli: çekim modeli yaklaşımı. Uzmanlık Tezi, T.C. Merkez Bankası, Ankara.
- Altıntaş, H., & Alancıoğlu, E. (2021). Dış borçlanma ve ekonomik büyüme: gelişmekte olan ülkeler üzerine yatay kesit bağımlılığı altında panel veri analizi. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(1), 261-279.
- Arslan, K. (2009). İslam ülkeleri arasındaki iş birliğinin artan önemi. Dış Ticarete Durum Dergisi, 61, 55-62.
- Arslan, K. (2015). Türkiye'nin Yeni Pazar Arayışları İçinde İslam Ülkelerinin Yeri ve Önemi. Verimlilik Dergisi, (2), 1-21.
- Ataman, M., & Gökşen, A. N. (2014). Sembolizm ve aktivizm arasında İslam işbirliği teşkilatı. SETA.
- Bilgen, M. (2012). "İslâm Birliği Nedir?"
- Cattani, M. (2008). The importance of trade facilitation to business. UNECE International Forum on Trade Facilitation, Geneva.
- Cünedioğlu, E., & Yücel, E. (2011). Does every stone fall in the same way?. New Gravity Evidence on World Trade. MPRA Tebliği, No. 30870.
- Dabour, N. M., & Zeinelabdin, H. (2008). Economic problems of the least -developed and land-locked OIC countries. Economic Cooperation and Development Review, 1(1).
- Ersun, N., & Arslan, K. (2010). İslam ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde çok taraflı kliring birliği projesinin rolü ve önemi. Muhasebe Finansman Dergisi, 48, 96-105.
- Ertürk, E. (1993). Ekonomik entegrasyon teorisi. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Eskicioğlu, O. (1999). İslam ve ekonomi. İzmir. Çağlayan Matbaası.
- Gül, A. R. (2010). İslam iktisat düşüncesinin Kur'an'daki temelleri. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 51(2), 27-78.
- Hassan, K. (2009). Economic performance of the OIC countries and the prospect of an Islamic common market. Economic Research Forum, No.461.
- Head, K., & Mayer, T. (2011). Gravity, market potential and economic development,.Oxford University, The Journal of Economic Geography,11,2.
- Kanbir, Ö. (2020). İslami gelişme endeksi: İslami değerlere uygunluk bakımından uluslararası bir karşılaştırma.
- Omar, M. A. (2018). Suudi Arabistan-İran İlişkileri Bağlamında Ortadoğu'nun Güncel Sorunları. Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 2(1), 203-243.

- Ortakaya, Ü. İ. (2017). İslâmda Sosyal Politika Uygulamaları: İslâm Ülkeleri ve Türkiye (Doctoral dissertation, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Öztürk, İ. (2008). İslam ülkeleri arasında işbirliğine giden yolda fırsatlar ve engeller. Çerçeve Dergisi, 48, 36-44.
- Rose, A. K. (2000). One money, one market: the effect of common currencies on trade. Economic Policy, 15,30.
- SESRIC (2008). Saving, investment and expenditure trends in The OIC member countries. Ankara: OIC Outlook.
- SESRIC BASEIND veri tabanı, 2021 yılı İİT yıllık ekonomi raporu.
- SESRIC. (2021). <https://sesricdiag.blob.core.windows.net/sesric-site-blob/files/article/787.pdf> Erişim Tarihi: 26.06.2022.
- TASAM (2013). Başkanın sonuç deklarasyonu. 4. İİT Ülkeleri Düşünce Kuruluşları Forumu, Mısır.
- Türkan, Y., & Alakuştekin, A. (2017). Gelişen Sekiz İslam Ülkesinin (D-8 Ülkelerinin) Dış Ticaretinin Yeterlilik Analizi. In International Congress Of Management Economy And Policy Proceeding Book (P. 647).
- Uğurel, İ. (2004). Achivements of the COMCEC in the past twenty years and its future prospects for OIC economic and commercial cooperation. Economic Cooperation and Development Review, 1(1), Ankara.
- UNCTAD. (2005). Kıta coğrafyasına hapsolmuş ülkelerin çok taraflı ticaret sistemine katılımı. Bakanlar Toplantısı, Paraguay.